

ISSN: 1814 - 6961
E-ISSN: 2788-9718

ОТАН ТАРИХЫ

ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛ

Үш айда бір рет шығатын ғылыми журнал
2021, № 3 (95)

3 /2021

Бас редактор
Қабылдинов Зиябек Ермұханұлы

Редакциялық алқа

Абдырахманов Толобек Абылович – тарих ғылымдарының докторы, профессор, И. Арабаев атындағы Қырғыз Мемлекеттік университетінің ректоры (Қырғызстан).

Аяған Бүркітбай Фелманұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Мемлекет тарихы институты директорының орынбасары (Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан).

Әбусейітова Меруерт Қуатқызы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі. Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының тарихи материалдарды зерттеу жөніндегі республикалық орталығының директоры, ЮНЕСКО-ның «Ғылым және руханият» кафедрасының меңгерушісі (Алматы қ., Қазақстан).

Әбіл Еркін Аманжолұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Мемлекет тарихы институтының директоры (Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан).

Әжіғали Серік Ескендірұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Шығыс елдері архитектурасы Халықаралық академиясының корр.-мүшесі, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері (Алматы қ., Қазақстан).

Әлімбай Нұрсан – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік музейінің директоры (Алматы қ., Қазақстан).

Жұмағұлов Қалқаман Тұрсынұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, «Дүниежүзі тарихын зерттеу орталығының» директоры, Геттинген университетінің (Германия) құрметті профессоры (Алматы қ., Қазақстан).

Смағұлов Оразақ Смағұлұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Италияның Болонья Ғылым Академиясының мүше корреспонденті, ҚР Ұлттық музейінің физикалық антропология лабораториясының меңгерушісі (Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан).

Кудряченко Андрей Иванович – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Украина Ұлттық ғылым академиясының Дүниежүзі тарихы институтының директоры (Украина).

Көмеков Болат Ешмұхамедұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің Қыпшақтану Халықаралық институтының директоры, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық Ұлттық университетінің профессоры (Алматы қ., Қазақстан).

Любичанковский Сергей Валентинович – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Орынбор Мемлекеттік Педагогикалық университетінің Ресей тарихы кафедрасының меңгерушісі (РФ)

Мұхтар Әбілсейіт Қапизұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, «Сарайшық» Мемлекеттік тарихи-мәдени қорығының директоры, (Атырау қ., Қазақстан).

Петер Финке (Dr. Peter Finke) – PhD, Макс Планк атындағы Институт, Цюрих университеті (Швейцария)

Сыдықов Ерлан Бөтташұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ректоры (Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан).

Уяма Томохико – PhD, Хоккайдо университетінің Славян-Еуразиялық зерттеулер орталығының профессоры (Жапония).

Жауапты редактор

Құдайбергенова Айжамал Ибрагимқызы

Ғылыми редактор

Қозыбаева Махаббат Мәлікқызы

Жауапты хатшы

Мурзаходжаев Қуаныш Мәдиұлы

Техникалық хатшы

Зикирбаева Венера Серікқызы

Главный редактор
Кабульдинов Зиябек Ермуханович

Редакционная коллегия

Абдырахманов Толобек Абылович – доктор исторических наук, профессор, ректор Кыргызского государственного университета имени И. Арабаева (Кыргызстан)

Абусеитова Меруерт Хуатовна – доктор исторических наук, профессор, чл.-корр. НАН РК, директор Республиканского центра по изучению исторических материалов Института востоковедения имени Р.Б. Сулейменова, заведующая кафедрой ЮНЕСКО «Наука и духовность» (г. Алматы, Казахстан)

Алимбай Нурсан – кандидат исторических наук, профессор, директор Центрального государственного музея Республики Казахстан (г. Алматы, Казахстан).

Абиль Еркин Аманжолович – доктор исторических наук, профессор, директор Института истории государства (г. Нур-Султан, Казахстан)

Аяган Буркитбай Гелманович – доктор исторических наук, профессор, заместитель директора Института истории государства, (г. Нур-Султан, Казахстан)

Ажигали Серик Ескендерович – доктор исторических наук, профессор, чл.-корр. Международной академии архитектуры стран Востока, главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (г. Алматы, Казахстан)

Жумагулов Калкаман Турсынович – доктор исторических наук, профессор, почетный профессор Гёттингенского университета в Германии, директор Республиканского научно-исследовательского центра по изучению всемирной истории Казахского национального университета имени аль-Фараби (г. Алматы, Казахстан)

Исмагулов Оразак Исмагулович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, член-корр. Болонской АН (Италия), заведующий лабораторией физической антропологии Национального музея РК (г. Нур-Султан, Казахстан)

Кудряченко Андрей Иванович – доктор исторических наук, профессор, директор Института всемирной истории Национальной академии наук Украины (Украина)

Кумеков Болат Ешмухамбетович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, директор Международного института кипчаковедения Казахского национального университета имени аль-Фараби, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (г. Алматы, Казахстан)

Любичанковский Сергей Валентинович – доктор исторических наук, профессор, заведующий кафедрой истории России Оренбургского государственного педагогического университета (Россия)

Мухтар Абилсейит Капизулы – доктор исторических наук, профессор, директор Государственного историко-культурного музея-заповедника «Сарайшық» (г. Атырау, Казахстан)

Петер Финке (Dr. Peter Finke) – доктор PhD, Институт Макса Планка, университет Цюриха (Швейцария)

Сыдыков Ерлан Батташевич – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, ректор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (г. Нур-Султан, Казахстан)

Уяма Томохико – PhD, профессор Центра славянско-евразийских исследований Университета Хоккайдо (Япония)

Ответственный редактор

Кудайбергенова Айжамал Ибрагимовна

Научный редактор

Козыбаева Махаббат Маликовна

Ответственный секретарь

Мурзаходжаев Куаныш Мадиевич

Технический секретарь

Зикирбаева Венера Сериковна

Chief editor
Kabuldinov Ziyabek Yermukhanovich

Members of editorial board

Abdyrakhmanov Tolobek Abylovich – doctor of historical sciences, professor. Rector of I. Arbaev Kyrgyz State University (Bishkek, Kyrgyzstan)

Abuseitova Meruert Huatovna – doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of National Academy of Science Republic of Kazakhstan, Director of the Republican Center for the Study of Historical Materials of the Institute of Oriental Studies named after R.B. Suleimenov, Head of the UNESCO Department “Science and Spirituality” (Almaty, Kazakhstan)

Alimbay Nursan – candidate of historical sciences, professor, Director of the State Museum Republic of Kazakstan (Almaty, Kazakhstan)

Abil Yerkin Amanzholuly – doctor of historical sciences, professor, director at Institute of history of the state (Nur-Sultan, Kazakhstan)

Ayagan Burkitbai Gelmanovich – doctor of historical sciences, professor, deputy director at Institute of history of the state (Nur-Sultan, Kazakhstan)

Azhigali Serik Eskendirovich – doctor of historical sciences, professor, corresponding member of eastern countries international academy of architecture, chief researcher at Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ehnology (Almaty, Kazakhstan)

Zhumagulov Kalkaman Tursunovich – doctor of historical sciences, academician, professor at Al-Farabi Kazakh National University. Director of the Research Center on World History Studies. Emeritus Professor of German Göttingen University (Almaty, Kazakhstan)

Ismagulov Orazak Ismagulovich – Doctor of Historical Sciences, professor, academician of the National Academy of Sciences of the Kazakhstan Republic, member-correspondent of Bologna Academy of Sciences (Italy), head of the laboratory of Physical Anthropology of the National museum of Kazakhstan Republic (Nur-Sultan, Kazakhstan)

Kudriachenko Andrey Ivanovich – doctor of historical sciences, professor, director of Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kiev, Ukraine)

Kumekov Bolat Yeshmukhameduly – doctor of historical sciences, professor, National Academy of Science Republic of Kazakhstan, director at International Institute of Kipchak Studies, Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan)

Sergey V. Lyubichankovskiy – doctor of historical sciences, professor, Head of the Department of Russian History, Orenburg State Pedagogical University (Russia)

Mukhtar Abilsseit Kapizuly – doctor of historical sciences, professor, director of the State Historical and Cultural Museum-Reserve “Sarayshyk” in Atyrau (Atyrau, Kazakhstan)

Peter Finke – PhD, Max Planck Institute, University of Zurich (Switzerland)

Sydykov Yerlan Battashevich – doctor of historical sciences, professor, National Academy of Science Republic of Kazakhstan. Rector of the L.N. Gumilev Eurasian National University (Nur-Sultan, Kazakhstan)

Uyama Tomohiko – PhD, professor at Slavic Research Center, Hokkaido University (Japan)

Executive Editor

Kudaibergenova Aizhamal Ibragimovna

Executive Secretary

Murzakhodzhayev Kuanysh Madievich

Scientific Editor

Kozybayeva Makhabbat Malikovna

Technical secretary

Zikirbayeva Venera Serikovna

Редакцияның мекен-жайы:

050100, Қазақстан Республикасы,
Алматы қ., Шевченко көшесі, 28,

Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты,

«Отан тарихы» журналының редакциясы

Телефон: +7 (727) 272-46-54

E-mail: Otanhistory@gmail.com

Электрондық мекен-жай:

<http://infohistory.info>

Журнал 1998 жылдан бастап шығады.

Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде

1998 ж. 9 наурызда тіркеліп, N 158-ж кәуәлігіне ие болды.

Мақалаларды қайта бастырып жариялағанда, микрофильмге және басқа да көшірмелерге түсіргенде міндетті түрде журналға сілтеме жасау қажет.

ДЕРЕКТАНУ ЖӘНЕ ТАРИХНАМА
ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ И ИСТОРИОГРАФИЯ
SOURCE STUDING AND HISTORIOGRAPHY

FTAMP 03.20.00

DOI 10.51943/1814-6961_2021_3_5

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ 1920-1930-ЖЫЛДАРДАҒЫ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІ
ТАРИХЫНЫҢ ТАРИХНАМАСЫ*

Оразгүл Мұхатова^{1*}

¹Ш.Уәлиханов атындағы тарих және этнология институты, Қазақстан, Алматы қ.

*Автор корреспондент
E-mail: Orazgul7@rambler.ru

Түйіндеме. Мақалада Қазақстандағы 1920-1930 жылдардағы ағарту ісінің дамуы, яғни кеңестік білім беру тарихының тарихнамасы талданады. Қазақ Еліндегі кеңестік білім беру жүйесінің қалыптасуының зерттелу деңгейін анықтауда мәселені кешенді қарастыру мақсатында төңкеріске дейінгі зерделенуі қысқаша көрсетіледі. Тарихнама ғылымының салыстармалы-тарихи әдісін қолдану арқылы екі кезеңдегі білім беру тарихы бойынша зерттеулер талданады. Тарихнамалық деректердің мазмұны ашылып, фактілеріне баға беріледі. Зерттеулердің ерекшеліктері, қайталанбас тарихнамалық фактілері, кемшіліктері анықталады. Еңбектердің деректік базасына назар аударылып, авторлардың ғылыми айналымға түсірген тарихи деректері, солардың негізінде жасаған тұжырымдарына баға беріледі. Ресейлік зерттеушілердің еңбектері және олардың қарастырған мәселелері көрсетіледі. Ресейлік зерттеушілердің Орынбор өлкесіндегі білім беру ісінің қалыптасуы мен дамуына ерекше мән бергендері анықталады. Отандық және ресейлік тарихшылардың еңбектерін тарихнамалық тұрғыда талдау арқылы мәселенің зерттелмеген тұстарына назар аударылады.

Кілт сөздер: Қазақстан, білім беру, тарихнама, кезең, тарихнамалық дерек, тарихнамалық факті, талдау, мектеп жүйесі, жоғары білім, сырттай оқу.

МРНТИ 03.20.00

ИСТОРИОГРАФИЯ ИСТОРИИ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ В КАЗАХСТАНЕ
В 1920-1930-Е ГОДЫ

Мухатова Оразгуль^{1*}

¹Институт истории и этнологии им Ч. Валиханова, Казахстан, г. Алматы

*Автор корреспондент
E-mail: Orazgul7@rambler.ru

Аннотация. В статье анализируется историография истории развития советского образования в Казахстане в 1920-1930 гг. При определении степени изученности проблемы исследований по формированию советской системы образования в Казахстане проделан обзор дореволюционным исследованием в целях комплексного исследования вопроса. Используя сравнительно-исторического метода историографии анализируются исследование по истории образования на двух периодах. Раскрывается содержание историографических источников и исторических данных и оцениваются их факты. Выявляются особенности исследования, уникальные историографические факты, недостатки. Обращается внимание на источниковую базу исследования, исторические источники, которые авторы вели в научный оборот, оцениваются сделанные на их основе выводы. Показываются труды российских исследователей и проблемы, которые они затрагивали. Определется факт о том, что российские исследователи обращали огромное внимание на формирование и развитие образования в Оренбургском крае. На основе историографического анализ трудов отечественных и российских историков обращается внимание на неизученные аспекты проблемы.

Ключевые слова: Казахстан, образование, историография, период, историографический источник, историографический факт, анализ, школьная система, высшее образование, заочное обучение.

**HISTORIOGRAPHY OF THE HISTORY OF THE EDUCATION SYSTEM
IN KAZAKHSTAN IN THE 1920-1930S****Orazgul Mukhatova^{1*}**¹ Ch. Valikhanov Institute of history and ethnology, Kazakhstan, Almaty

*Author Correspondent

E-mail: Orazgul7@rambler.ru

Abstract. The article analyzes the historiography of the history of the development of Soviet education in Kazakhstan in 1920-1930s. When determining the degree of study of the problem of research on the formation of the Soviet education system in Kazakhstan, an overview of pre-revolutionary research was carried out in order to comprehensively study the issue. Using the comparative historical method of historiography, a study on the history of education for two periods is analyzed. The content of historiographic sources and historical data is revealed and their facts are evaluated. The features of the study, unique historiographic facts, and shortcomings are revealed. Attention is drawn to the source base of the study, the historical sources that the authors brought into scientific circulation, and the conclusions drawn on their basis are assessed. The works of Russian researchers and the problems they touched upon are shown. The fact is determined that Russian researchers paid great attention to the formation and development of education in the Orenburg region. Based on the historiographic analysis of the works of Russian and Russian historians, attention is drawn to the unexplored aspects of the problem.

Key words: Kazakhstan, education, historiography, period, historiographic source, historiographic fact, analysis, school system, higher education, distance learning.

Кіріспе. Тарихи таным өзінің дамуының әрбір жаңа сатысында әлеуметтік қызмет атқарады әрі сол әлеуметтік функциялардың әртүрлі дәуірлерде жүзеге асырылуын анықтайды. Зерттеудің осы аспекті тарих ғылымы мен қазіргі кезеңнің өзара қарым-қатынастарын қарастыра отырып, тарихнама тарихи танымның әлеуметтілігінің аса маңызды дерегін зерттейді, тарихи танымның тарихшының әлеуметтік позициясына тәуелділігінің қорытындысын шығарады. Теориялық-методологиялық принциптерді зерттеу әрбір тарихи ой-тұжырымның бағыттарына тән. Бұл үшін бір жағынан тарих ғылымы және екінші жағынан философия, әлеуметтану, саясаттану, құқықтану, теориялық жаратылыстану ғылымдары арасындағы байланыстарды ашу қажеттілігі туындайды. Алайда теориялық-методологиялық принциптерді зерттеу тарихшылардың белгілі бір мектептерінің жалпы теориялық пікірлерін жинақтап талдаумен шектелмеуі тиіс. Ол тарихи зерттеулердің теориялық-методологиялық ережелері мен тәжірибесін қолдануды талдауы қажет. Тарихи еңбектердің деректанулық базасын, деректерді пайдаланудың сипатын, зерттеудің нақты әдістерін талдау да ғылым дамуы үшін маңызды. Осы орайда қазақ даласындағы білім беру ісі тарихының тарихнамасын, зерттеулердің проблемасын, оның дамуы мен кеңеюін, тарихи зерттеулердің теориялық-методологиялық ережелері мен тәжірибесін қолдануды сараптау, тарихи еңбектердің деректанулық базасын, деректерді пайдаланудың сипатын, зерттеудің нақты әдістерін талдау өзекті болып саналады. Сонымен қатар тарихнамалық зерттеу өткен кезеңдердегі білім беру саласындағы үрдістерді талдау арқылы заманауи көкейкесті мәселелерді белгілеп, оларды жаңа тарихи таным мен көзқарастар негізінде ғылым таразысынан өткізуге, тың еңбектер дайындауда жинақталған тәжірибені қолдануға мүмкіндік береді.

Материалдар мен әдістер. Қарастырылып отырған мәселенің тарихнамасын талдауда бірқатар тарихнамалық деректер, соның ішінде А. Алекторовтың (Алекторов, 1900) А.В. Васильевтің (Васильев, 1896), К. Белавиннің (Белавин, 1903), Б. Малдыбаевтың (Малдыбаев, 1926), А.Ж. Сейітовтің (Сейітов), Т. Тәжібаевтың (Тажібаев, 1961), С. Мусиннің (Мусин, 1960), И.Б. Мадиннің (Мадин, 1958), Ә. Сембаевтың (Сембаев, 1967), Р.Б. Сүлейменовтің (Сулейменов, 1987) және т.б. монографиялар, ғылыми мақалалар, мерзімді және мерзімді емес басылымдар оның деректік базасын құрады.

Мәселені кешенді зерделеу үшін тарихнама ғылымының тарихилық, шынайылық және әлеуметтік тәрізді жалпы методологиялық қағидалары қолданылды. Жалпы методологиялық қағидалар және кешенді, әмбебап зерттеу бағыттары тарихнамалық деректер мен фактілерді объективті түрде талдап, терең зерттеу жүргізуге мүмкіндік береді. Зерттеуде арнайы тарихнамалық әдістер талдау, нақты және логикалық талдау, жүйелеу, ретроспективті, салыстырмалы-тарихи кеңінен пайдаланылды. Жалпы методологиялық принциптер мен әдістер ретінде өзге де ғылыми-зерттеу бағыттары, отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектеріндегі арнайы тарихнаманың теориялық-методологиялық негіздері қолданылады. Зерттеу тарихнама ғылымдарының заңдылықтарына сүйенді, өйткені олар тарихнамалық деректер мен фактілерді талдап, баға беруге мүмкіндік тудырады.

Талдау. Қазақстандағы 1920-жылдардағы оқу-ағарту тарихы - отандық тарих ғылымында арнайы зерттеу нысанына айналмаған тақырыптардың бірі, өйткені мәселе бойынша іргелі зерттеулер орын алмаған. Мәселені тарихнамалық тұрғыда зерттеген еңбектер жоқтың қасы. Тек жекелеген кандидаттық диссертациялардың кіріспе бөлімдерінде кеңестік білім беру жүйесінің қалыптасуының зерттелуіне

шолу жасалған. Тақырып бірлі-жарым ғылыми еңбектерде мәселе үстірт қарастырылған Мұның өзі 1920-1930-жылдардағы өлкедегі білім беру мен ағарту жүйесі тарихы кешенді зерттеу нысаны ретінде зерделенбегендігінен хабар береді. Дегенмен XIX ғасырдан XX ғасырдың бас кезіне дейінгі уақыттарда және кеңестік, посткеңестік кезеңдерде Ресей Федерациясында, Қазақстанда бірқатар еңбектер жарияланды. Осыған орай мәселенің тарихнамасын шартты түрде үш кезеңге және отандық, шетелдік деп екі топқа бөліп талдауға болады. Тарихнамалық деректерді монографиялар, ғылыми мақалалар, кандидаттық диссертациялар, мерзімді басылымдар деген түрлерге бөлу арқылы талдау еңбек авторларының өзіндік ұстанымдарын және ғылым дамуына қосқан үлестерін анықтауға мүмкіндік береді.

Нәтижелері. Қазан төңкерісіне дейінгі кезеңде қазақ халқы арасында білім беру ісі XIX ғасырдың соңы XX ғасырдың бас кезінде жарық көрген А. Алекторовтың (Алекторов, 1900) еңбектерінен көрініс тапты (Алекторов, 1900:83).

А.В. Васильевтің «Исторический очерк русского образования в Тургайской области и современное его состояние» (Васильев, 1896) еңбегінде Торғай облысындағы 1824 жылдан 1895 жылдың аралығындағы орыс білім беру ісінің тарихы үш кезеңге бөлініп баяндалады. А.В. Васильевтің «Оренбургский Неплюевский кадетский корпус как первое учебное заведение в истории русского образования киргизов» (Васильев, 1896) деген еңбегінде Неплюев әскери училищесінің ашылуы және мамандардың даярлануы, оқушыларының құрамы, оқытылған пәндер біршама кеңітіле баяндалған. Еңбектің мазмұны автордың бірінші еңбегімен үндес. А.В. Васильевтің Орынбор фельдшерлік мектебі туралы баянында оқу орнының қызметі сипатталады. Императорлық орыс географиялық қоғамы Орынбор бөлімінің хабаршысының беттерінде де XIX ғасырдың соңындағы өлкедегі білім беру жағдайы көрініс тауып тұрды. Хабаршының 1894 жылғы үшінші шығарылымында А. Алекторовтың «Очерки Внутренней киргизской орды» (Алекторов, 1894) еңбегінің жалғасы жарияланды. Еңбегінің «Распространение в орда просвещения» деген бөлімінде Жәңгір ханның өзінің шенеуніктері болғандығын қалағаны жайлы ой айта келе 1841 жылы 6 желтоқсанда ордада училище ашқандығын баяндаған.

XIX ғасырдың екінші жартысында шығып тұрған Халық ағарту министрлігі журналдарында білім беру, оқу орындары, қазақ халқының арасындағы ағарту ісі туралы мақалалар жарияланып тұрды. Мәселен, XX ғасырдың бас кезінде «Доклады Оренбургской губернской земской управы 4-ой очередной сессии Оренбургскому губернскому земскому собранию (Подотдел образования инородцев. Отдел народного образования)» атты мерзімді басылым шығып тұрған. Орынбор губерниялық земстволық басқармасы баяндамалардың алғашқысы 1915 жылы жарияланған (Доклады, 1915). Баяндамада земстволық басқарманың бұратаналарды назарларынан тыс қалдырмайтындығын қадап айтқан, себебі олар губерния тұрғындарының жартысын құраған. Земство өзінің бұратаналарға білім берудегі шаралары мен іске асырылуға тиіс істерін тізбектеп көрсете келе бастауыш және екінші сыныптық мектептерге арналған бағдарламаларды құрастыру, қажетті оқу құралдарын шығаруға қаржы қарастыру, мұғалімдерді қайта даярлықтан өткізу, кітапханаларды ана тіліндегі кітаптармен толықтыруды ұсыну мәселелері бойынша қаулы қабылдаған. Земство мектептен тыс білім беру бұратаналардың жергілікті зәруліктеріне сәйкес қойылуы тиіс екендігіне назар аударған. Бұратаналарға білім беру бөлімі жұмысын 1915 жылдан бастаған.

Өлкеде білім беру саласы бойынша «Вестник Оренбургского учебного корпуса», Учительский вестник» мерзімді басылымы шығып тұрды. Мұғалімдер хабаршысының 1915 жылғы 7-8 сандарында Орынбор мұғалімдер институтының ашылғандығы хабарланған. Хабарламада «1915 жылы 14 қыркүйекте «қарапайым, бірақ өлке үшін аса маңызды мұғалімдер институты салтанатты түрде ашылды» (Вестник Оренбургского учебного корпуса. 1915:474) деген институт жетекшісі Н.И. Тихомировтың сөйлеген сөзінен үзінді берілген. Сонымен қатар ағарту шаралары «Вестник Европы», «Тургайская газета», «Оренбургский листок», «Труды Оренбургской Ученой архивной комиссии» беттерінен де көрініс тапқан. Мәселен, алғашқы басылымда қазақ гимназиясы Торғай газетінде Ор қазақ мұғалімдер мектебі (Тургайская газета, 1896), соңғысында Бөкей ордасындағы мектеп ісінің даму тарихы (Оренбургский листок, 1890) басылған. Айта кетерлік жайт «Оренбургский листок» газетінің беттерінде ағарту мәселелері жиі басылды. 1889 жылғы сандарында оқу орындары, олардың мерейтойлары, негізін қалаушылар және т.б. көрініс тапты..

1903 жылы К. Белавиннің «К истории просвещения в Оренбургском крае» (Белавин, 1903) атты еңбегі жарияланды. Зерттеу түріндегі еңбекте Орынбор өлкесіндегі қыздар гимназиялары мен прогимназияларының тарихы баяндалады. Олардың ашылуы, үкімет тарапынан қаржыландырылуы, ғимараттары, оқу ақысы, оқушыларының жас мөлшері, пансиондар, құрамы егжей-тегжейлі сипатталады. Автордың жазуынша, 1891 жылы Қостанайда Александрийский орыс-қазақ гимназиясының бірінші, 1892 жылы екінші, 1893 жылы үшінші, 1898 жылы төртінші сыныбы ашылды (Белавин, 1903:49).

Осылайша XIX ғасырдың соңы - XX ғасырдың бас кезінде жарияланған еңбектер мен мерзімді басылым материалдарының қазақ халқының ағарту ісі тарихын зерделеуде бір жағынан тарихи деректер болып саналатындығы, екінші жағынан мардымсыз болса да тақырыпты зерттеуге септесетіндігі анықталды.

XX ғасырдың 20-30-жж. дәстүрлі қазақ қоғамын жаңғырту саясатындағы зайырлы білім беру мен ағарту жүйесі тарихы тарихнамасының екінші кезеңі кеңес өкіметінің билік құрған кезіне сәйкес келеді. Осы кезеңде бірқатар зерттеулер, оқу құралдары, мақалалар жарық көріп, диссертациялар қорғалды. Тақырыпқа қатысты ең алғашқы зерттеулер 1920-жылдары жарық көрді. Солардың бірі

Б. Малдыбаевтың «Қазақстандағы жоғары, орта дәрежелі мектептер» (Малдыбаев, 1926) деген шағын еңбегі Еңбекте өлкедегі барлық жоғары, орта дәрежелі мектептерге сипаттама берілген. Солардың ішінде Қазақ халық ағарту институты да аталады.

Тарихтан белгілі кеңес өкіметі орнағаннан кейінгі кезеңде «қараңғы, артта қалған, жабайы халықты» социалистік құрылысқа тарту үшін үгіт-насихат жұмыстарын күшейтіп, сауатсыздыққа қарсы майдан ашты. Мұндай жұмыс ондаған жылдар бойы жүргізілді. Дегенмен кеңес өкіметі сауатсыздықпен күресеті өзі қиындатып жіберді. Қазақ халқының жазу-сызуын екі рет өзгертіп, сауаттыларды емес, сауатсыздарды көбейтіп отырды. Оның үстіне сауат ашуды жүргізетін мамандар, мұғалімдер жетіспеді. Аз уақыттың ішінде мұғалімдер, тәрбиешілерді даярлау міндеті туындады. Сол кезде 2-3 немесе 6 айлық курстар деген ұйымдастырылды. Асылбек Жұманұлы Сейітов осы кезде осындай күрмеуі қиын күрделі мәселені көтеріп, «Ағарту жолында не шара қолдануымыз керек (Жазды күнгі оқытушылар курсы ашылар алдында) атты мақаласын жариялады (Сейітов, жеке архив). Мақаласында тақырыбының өзектілігін автор былайша көрсетті: «Кеңестер өкіметі алдында ұлы қиын мәселенің бірі - елдің надандығын, қараңғылығын жою, сауатсыздықпен күресу, жеткіншек жастарды тәрбиелеп, жол үйретіп, ең пайдалы өнер техникамен таныстырып, ел шаруасын, тұрмысын жөнге саларлық білім тәжірибемен таныстыру. Осы жолмен елге үлгі берерлік білімді шаруақор азаматтар тәрбиелеп жеткітіру». А. Сейітов мақаласын бірнеше мәселелерге бөліп қойған. Алдыңғысы кіріспе ретінде жазылған. Алғашқы, яғни Асылбекше екіншісі, «II - жаңа праграмның түбірі – асылы» деп аталады. Автор кеңес өкіметінің білім берудегі тың бастамасы мен бағдарламасының мақсатын көрсеткен. Ол Асылбектің сөздерімен айтқанды мынадай: «Жаңа праграм ескі жоба ескі жоспарға көңілін бекіткен, машықтанған оқытушыларға аса ауыр. Терең ұлы мағына беріп, қолдан келмейтін іс деген бір қарасында туды. Мұның көп себебі бұрынғы тәртіптің, бұрынғы оқудың бос білім, тұрмысқа үйлеспеген кең дерексіз білім екендіктен туып отыр. Бұрынғы оқығандар өз елінің төнеректік тұрмыс шаруасына, маңайдағы, аймағындағы жаратылыстың шаруаға, тұрмысқа келетін пайдасынан тысқары болған білімге ие болып шығушы еді. Еңбекші табын жаңа өкімет, жаңа тәртіб орнатумен бірінші қатарға қойған мәселе жас буынды тұрмысқа әзірлеу деп қарау». Бұдан әрі Асылбек қабылданған бағдарламаларын әрқайсысына тоқталып, олардың білім алудағы ұтымды тұстарын ашқан. Оқытылатын пәндердің тәжірибелік жақтарына назар аударып отырып, баланың белгілі бір кәсіп иесі болып шығуына ықпалын, білім алушының бойында қазіргі тілмен айтқанда, құзыреттіліктерді, яғни дағды-машықты қалыптастырудың қажеттілігін түсіндірген. Асылбек Жұманұлы мектепте жаратылыстану пәндерін оқытудың маңызына ерекше мән берген. Табиғатты, қоршаған ортаны тану, зерделеу оның апаттарынан қорғанудың, алдын-алуды қамтамасыз етудің ұтымдылығына назар аударған. Мақаласының келесі бөліміне «III – мұғалімдердің міндеті» айдар тағып, жаңа қоғамға лайық мұғалімнің білімі туралы сөз қозғаған. Баланы оқулықпен шектелмей, терең әрі жан-жақты білім беру мұғалімнің тікелей міндеті санаған Асылбек Жұманұлы оқытушының көп білуі керектігін ашып жазған. А. Сейітов мақаласының төртінші бөлімі «IV – Мұғалімдердің білімін, санасын кеңейту жұмысы» деп аталады. Бұл бөлімде автор жаңа бағдарламаның мазмұнына баға берген. Мақалада А. Сейітов білім беруде заманауи тілмен айтқанда, пәнаралық байланыстарды да көтерген. Аймақтануды жаратылыстану пәндерімен, соның ішінде географиямен ұштастыра отырып оқытудың ұтымдылығын көлденең тартқан. Сонымен қатар мұғалімнің міндетті түрде көшпелі мал шаруашылығының өткенін, негіздерін, ерекшеліктерін білуі керектігі туралы қадап айтқан. «Ең көп уақыт белгіленіп отырған сабақ аймақтық тану сабақтары. Аймақты тану не даражада керектігін бастап айтып өттік. Қазақ елінің шаруасы мал асырау, егін салудан құралады. Жерінің жағрапиясы жаратылыс әуесі аймақтың шаруасымен байланып оқылмақ. Мұғалімдер қазақ жұртының мал асырау шаруасын әбден бекіп білуі керек» (Сейітов, жеке архив). 1920-жылдары білім беру саласында мұғалімдер жетіспеген уақыттарда оларды даярлайтын курстар ашылды. Кеңес өкіметі тек мұғалімдерді ғана емес өзге маман иелерін 1, 3, 6 айлық курстар арқылы дайындап шығарды. Алайда мұндай курстарда толыққанды мамандардың дайындалуы мүмкін емес еді. Осыны Асылбек те көре білген. Сондықтан да «... Мұнан былай мұғалім өз жолына бекілген қызмет болып дұрыс жеміс берердей оқыту үшін білімін толықтыруды өзінің міндеті көруі керек. Хат таныту, төрт амалды білгізу үшін 4-5 жыл сабақ оқытылатын мектеп ашылмайды. Бұл даражада білім беретін ликпункттар 3-4 айлық. 3-4 жыл баланы тәрбиялап оқытуға жетерлік білімді мұғалім өзбетімен ізденіп тұруы керек» (Сейітов, жеке архив),- деп жазды.

1957 жылы Е. Ривлин мен У. Туралиевтің «Народное образование в Кзыл-Ординской области за годы советской власти» (Ривлин, Туралиев, 1957) еңбегі жарияланды. Зерттеулерін кеңес өкіметінің халыққа білім берудегі жетістіктерін және маңызын бағалауда өткенге көз жүгіртіп, патшалық Ресейден қалған мұраны еске алудан бастаған авторлар қазан революциясына дейінгі кезеңдегі Қызылорда облысындағы білім беру ошақтарына тоқталды. Оқу орындарында шенеуніктер мен ауқатты тұрғындардың балаларының оқығандығы (Ривлин, Туралиев, 1957:4) туралы тұжырым жасады. Қызылорда облысының аумағында бірде-бір орта оқу орны болмағандығын еске салды. «Қазақ балалары ата-аналарының қаржысына өмір сүрген діни және бастауыш орыс-бұратана мектептерде оқыды» (Ривлин, Туралиев, 1957:4-5) деп жазды. Авторлардың дәйегінше, олардағы оқушылар саны 400 (Ривлин, Туралиев, 1957:5). Бұдан кейін зерттеушілер кеңестік кезеңдегі білім беру тарихын баяндады. 1924 жылға дейін Түркістан кеңестік республикасының құрамында болған Қызылорда өңіріндегі ағарту жағдайына, 1918 жылы Халық комиссарлары кеңесі қабылданған декретке тоқталды. 1918 жылдан

балаларды мектепке жазу үшін санақтың жүргізілгендігін, орыс, қазақ мектептерінің ашылғандығын, санының артуын, оқушылар санының көбеюін, сауатсыздықпен күрестің жүргізілгендігін тарихи деректерге сүйене отырып көрсетті. Алғашқы бесжылдықтар кезінде білім беруде, әсіресе орта білім берудегі көрсеткіштерді атап өтті.

1961 жылы жарияланған Т. Тәжібаевтың «Казахская школа при Оренбургской пограничной комиссии (1850-1869 гг.)» (Тәжібаев, 1961) деп аталатын шағын зерттеуі қазақ даласындағы екінші болып ашылған оқу орнының тарихын қысқаша сипаттауға арналған. Зерттеуші Орынбор шекаралық комиссиясы жанындағы қазақ мектебінің ашылуын, оқу ережесін, мектепке қабылдау тәртібін, мұғалімдерге қойылған талаптарды, мектеп жарғысын, оқытылған пәндерді, оқу бағдарламаларын, оқушылардың санын, құрамын, оқу үлгерімін баяндап, мектептің жабылу себептерін анықтаған. Мектептің білім берудегі маңызын көрсетуде тұжырымдар жасаған. Алайда олар кеңестік кезеңдегі идеология шеңберінен аса алмаған.

1960 жылдары Қазақстандағы орта және жоғары білім мәселелерін арнайы зерттеліп, бірқатар кандидаттық диссертациялар қорғалды. Солардың алғашқысы - С. Мусиннің «Из истории учебно-воспитательной работы казахской советской школы Казахской АССР (1920-1936 гг.)» тақырыбындағы зерттеуі (Мусин, 1960). С. Мусин диссертациясының алғашқы тарауында қазақ кеңес мектебінің Қазақ ССР-і құрылғанға дейінгі (1917-1920 ж.) жұмысы қарастырылады. Екінші тарауында қазақ мектептерінің 1920-1930-жылдардағы оқу-тәрбие жұмыстары туралы айтылады. 1927-1928 оқу жылында Халық ағарту комиссариаты жанындағы Академиялық орталық қазақ мектептерінің I-IV жылдығына арнап кешенді бағдарламаларды жариялады. РСФСР Мемлекеттік ғылыми кеңесі бағдарламаларынан өзгешелігі оларға ауылдың шаруашылығы мен тұрмысын көрсететін өлкетанулық материалдар енгізілді. Бағдарламаларда орыс тілін, СССР географиясы пәндерін оқытудың талаптары белгіленді. Диссертацияның үшінші тарауында жалпыға міндетті оқу енгізілген кездегі (1931-1937 жж.) қазақ мектептерінің оқу-тәрбие жұмысы баяндалды. Зерттеушінің тұжырымынша, большевиктік партияның тарихи шешімдерінің негізінде Қазақ өлкелік партия комитеті толыққанды бастауыш, жетіжылдық және интернаттары бар қазақ орта мектептерін құру және мұғалім кадрларды дайындауды күшейту туралы маңызды шешімдер қабылдады. Республиканың халыққа білім беру органдары күшейтілді. Өлкелік партия комитеті мұндай органдарға Т. Жүргеновті (Халық ағарту комиссары), Ф.Т. Оликовты (ағарту комиссары орынбасары), К. Жұбановты (Қазақ халық ағарту комиссариаты оқу-әдістемелік кеңесі төрағасы) тағайындады. Қазақ АССР үкіметі және өлкелік партия комитеті бар күшін ағарту саласындағы маңызды міндеттерге жұмылдырып, ерекше назарды көшпелі және жартылай көшпелі аудандарға аударды (Мусин, 1960:14). Басқа зерттеушілермен салыстырғанда С. Мусин қыз балалардың білім алу түйткілдерін көтерді.

И.Б. Мадиннің шағын еңбегінде (Мадин, 1958) Қазақстандағы сырттай педагогикалық білім берудің тарихын зерделеді. Республикадағы педагогикалық институттардың мамандар даярлаудағы әлеуетін көрсетті. 1920-жылдары ашылған екі жоғары педагогикалық оқу орнында 2398, соның ішінде 1546 қазақ жастары оқыды (Мадин, 1958:8). 1932 жылы Орал пединституты құрылды. 1934 жылы қыркүйекте Петропавл және Оралда, 1935 жылы қаңтарда Ақтөбеде, сол жылы Семейде, 1937 жылы Алматы мен Қарағандыда мұғалімдер институттары ашылды (Мадин, 1958:11). Ең алғашқы сырттай оқу бөлімі 1932 жылы Абай атындағы Алматы педагогикалық институтында ашылса, екінші сырттай бөлім сол жылы Орал пединституты жанынан құрылды. Екеуі де Қазақ АССР Халық комиссариаты қарамағына беріліп, республикалық маңызға ие болды. Бірте-бірте сырттай бөлімдер көбее түсті. 1936 жылы Қазақ мемлекеттік университеті, ал 1937 жылы Қызылорда педагогикалық институты жанынан ашылды (Мадин, 1958:11). 1937 жылдың 1 қыркүйегінде республиканың педагогикалық институттар мен мұғалімдер институттарының сырттай бөлімдерінде 2478 адам оқыды. Көрсетілген жылы оларды 30 мұғалім бітіріп шықты. Жыл өткен сайын бітірушілер қатары көбейді. Мәселен, 1938 жылы 58, 1939 жылы 65 адам оқуларын аяқтап, мұғалім біліктілігін алды (Мадин, 1958:13).

И.Б. Мадин алғашқы еңбегін кеңейтіп, оны диссертациялық зерттеуге айналдырды. Диссертациясында Қазақстандағы жоғары сырттай педагогикалық білім беруді зерделеуде 1920-жылдардағы оқу-ағарту ісіне шолу жасады (Мадин, 1961). Мектеп ісінің дамуы педагогикалық мамандардың тапшылығы, әсіресе қазақ мектептеріне байырғы тұрғындардан мұғалімдердің жетіспеушілігі кедергі келтірді. Қысқа уақыттың ішінде мұғалімдерді даярлау және қайта даярлау жүйесі кеңес мектебінің талаптарына жауап бере алмады. Сондықтан да ВКП(б) Орталық Комитетінің 1930 жылы 25 шілдедегі «Жалпыға бірдей міндетті бастауыш білім беру туралы» қаулысына және жоғары типтегі мектептер желісін көбейтуге байланысты мұғалімдердің орасан зор қатарын арттыруды талап етті. Мұның өзі педагогикалық жоғары оқу орындарының жанынан сырттай бөлімдері ашудың қажеттілігі және соларда оқитындардың санын көбейтуге әкелді. Осы уақытта ерекше назар педагогикалық оқу орындарын жергіліктердіруге және оларда оқытуды ана тілінде жүргізуге аударылды. 1930-1934 жылдары Қазақстанда ана тіліндегі бастауыш және жетіжылдық мектептер құрылды, оқу, тәрбие жұмыстарының сапасы жақсарды, сауатсыздыққа күрес күшейтілді, мұғалім мамандардың тапшылығы мәселесі шешіле бастады. Автордың пікірінше бір ғана 1930-1931 оқу жылында республикада 2133 жаңа бастауыш және жоғары типтегі мектептер ашылды, ал олардағы оқушылардың саны 362 400-ден 560 196 адамға көбейді (Мадин, 1961:4). Алайда орталау және орта мектептерде жұмыс жасайтын 12892 мұғалімнің тек 1248-інің ғана жоғары білімі болды. Сондықтан да Халық ағарту комиссариаты және оның жергілікті органдары мұғалімдерді

сырттай жоғары білім алуға тарту жұмыстарымен айналысты. 1937-1938 оқу жылында 7 жаңа сыртқы бөлімдер Алматы, Орал, Семей, Ақтөбе, Шымкент, Қарағанды; Петропавл, 1939 жылы Қостанай мұғалімдер институтының жанынан ашылды. 1938-1940 жылдар аралығында 318 мұғалім сыртқы бөлімдерде даярланып шықты. 1939 жылы профессор-оқытушылар құрамы 512 адамға (соның ішінде 119 қазақ) жетті (Мадин, 1961:6). Солардың 3-еуі ғылым докторлары, 25-і ғылым кандидаттары, 17-сі профессорлар, 18-і доценттер, қалғандары аға оқытушылар мен ассистенттер болды.

Тарихнамада орын алған ғылыми әдебиеттердің арасында Ә.І. Сембаевтың зерттеулері ерекшеленеді. Ә. Сембаева алдымен «Казакская советская школа от Великого Октября до начального всеобщего (1917-1930 г.г.) тақырыбында кандидаттық диссертация қорғады. Содан кейін сол диссертациясының ауқымын кеңейтіп оқу құралы түріндегі іргелі еңбегін жариялады (Сембаев, 1967). Еңбекте қазіргі тілмен айтқанда орта білім берудің өткені, яғни қазақ совет мектебінің тарихы кешенді түрде баяндалады. Қазақстандағы мектеп тарихы кеңес өкіметі орнатылғаннан кезден 1950-жылдардың ортасына дейін хронологиялық ретте қарастырылады. Сол себепті қарастырған мәселелері бірінші және екінші тарауларынан басқасы қайталанып отырады. Мәселен, мектеп жүйесі және оқу жұмысын ұйымдастыру, оқу жоспары, бағдарламалары, орыс тілін оқыту, оқулықтар, оқу-тәрбие жұмысы, мұғалімдердің біліктілігін арттыру, педагог мамандарды даярлау, мектептердің материалдық базасы, саны, көбеюі, оқушылар құрамы тәрізді мәселелер автор анықтаған тарихи сатыда әр қырынан көрсетіліп, зерттеледі. Алайда бұл үдеріс оқу құралының бірінші және екінші тарауларына тән емес. Еңбектің бірінші тарауы Ресейдегі революциядан бұрынғы қазақ мектебінің тарихына арналса, екінші тарауы «Ұлы Октябрь социалистік революциясы және алғашқы совет мектептері (1917-1920 жж)» деп аталады. Лениндік декреттер және Қазақстандағы алғашқы совет мектептері, оларды құру ісіне жұртшылықтың ынтасы, мектептер мен оқушылардың көбеюі кеңестік ғылым талаптары аясында зерттелген. Ә.І. Сембаев бастауыш, орта білім беретін мектептердің түрлерін: I және II басқыш, I басқыш үлгілі-тәжірибелі, жеті жылдық мектептер, мектеп-коммуналар, жоғары типтегі 7 және 9 жылдық, интернаты бар ересек балаларға арналған мектептерді көрсетіп, әрқайсысының ерекшеліктерін айқындады. «Мектеп-коммуналарға көбінесе кедей, жалшы, батырақ, қызыл әскер балалары және жетімдер алынды. Бұл оқушылардың бәрі мемлекет есебінен тегін оқытылды, тегін жатақханамен, тамақпен және киім-кешекпен қамтамасыз етілді. Ата-аналары тамақтың, киімнің ақысын және басқа шаруашылық шығындарын төлейтін болса, бұл мектеп-коммуналарға орташалардың балалары да қабылданды» (Сембаев, 1967:179), - деген сипаттамасынан кеңестік ғылымдағы таптық бағыт пен идеологияны анық көруге болады. Автор республикадағы қазақ мектептеріне арнайы тоқталды. Жалпыға бірдей міндетті бастауыш оқудың енгізілуі мен оның жүзеге асырылуын архив құжаттары негізінде зерттеді. Жалпыға бірдей жеті жылдық оқудың ірі кемшілігі ретінде мектептердің жоғары бөлімдерінде қазақ жастарының үлес салмағының аздығын атады. «1932 жылы мектеп бітірген 10 мың оқушы қатарында қазақ жастары не бәрі 800 болды» (Сембаев, 1967:248), - деген мәліметі осының дәлелі. Білім беруді Кеңес Одағындағы мәдени революция аясында зерделеді. Ағарту саласындағы жетістіктерді большевиктік партия мен республика үкіметінің айрықша көңіл бөлу арқасымен байланыстырды. Сол себепті де ұлттық мүддені мүлде ескермеді. Есесіне ел, ұрпақ болашағын ойлаған Алаш зиялыларының қызметін жоққа шығарып, кеңестік билікке қарсы әрекеттер түрінде көрсетті. Білім беру деңгейіне кері әсерін тигізген жазудың өзгерулеріне «Ахмет Байтұрсынов бастаған байшыл-ұлтшылдар 1922 жылдан 1928 жылға дейін қазақ әліппесін негізінен өзгертуге (реформа жасауға) қарсы қатты күрес жүргізіп келді. Олар әліппені өзгерту туралы ұсыныстардың қандайына болса да барып тұрған дұшпандықпен қарсы тұрып, оны қазақ тілі мен жазуын орыстандыру әдісі деп атады» деген баға берді. Алаш қайраткерлерінің ұлттық мүддедегі бастамалары мен қызметінің қатаң сынға ұшырағанын, оларға қарсы большевиктік партия мен кеңес органдарының әрекеттерін «Компартия байшыл-ұлтшылдардың қазақ жазуы, терминология, жаңа оқулықтар жазу, көркем әдебиет, балалар әдебиетін шығару туралы және басқа мәселелердегі идеологиялық бұрмалауларына қарсы мейлінше қатты күрес жүргізді. Мысалы, ВКП(б) ОК-нің 1929 жылы 5 августығы «Халық ағарту ісінің басшы кадрлары туралы» қаулысында «совет аппаратын тазартқанда, халық ағарту органдарын пролетарлық тап жолын бұрмалайтын жат идеологиядағы адамдардан тазартуға ерекше көңіл бөлу» ұсынылды» (Сембаев, 1967:211), - көрсетті. Ғасырлар бойы ғылым-білімі, мәдениеті, жазба рухани мұрасы араб әріптерімен өрнектелген төте жазудан латын графикасына өтуді біржақты дәріптеген ғалым «Қазақ жазуына реформа жасау - қазақ жастарының Шығыстың түрікшілдік және исламшылдық бағыттағы әдеби деректерін пайдаланудан аулақтатып, бұл тұрғыдан қарағанда ілгері басқан қадам болды», (Сембаев, 1967:210) - деп түйіндеді. Зерттеуші республикадағы ағарту ісінің жағымды жақтарына басымдылық таныта отырып, кеңестік білім жүйесінің қалыптасып, игі нәтижелерге жеткендігін алдыға тартты. «Республиканың мектептеріндегі идеалық-тәрбие барған сайын терендей түсті. Жаңа совет адамын тәрбиелеп өсіру жұмысын белгілі бір дәрежеде жүргізбеген бірде-бір мектеп болмады. Мектеп бұл жұмысты оқытудың барысында, сондай-ақ кластан мектептен тысқары жұмысты кең өрістетуге, оқушыларды еліміздің қоғамдық-саяси өміріне қатыстыру жолымен жүргізді. Архив құжаттарына негізделіп дайындалған Ә.І. Сембаев оқу құралының деректік жағынан маңызы болғанымен тарихты шынайы түрде зерделеуде сын көзбен қарауды талап етеді. Себебі «мектептің білім беру ісінде бірқатар ірі кемшіліктер де орын алды. Тоталитарлық режим мектептерді тіл алғыш және идеологияландырылған ұрпақ тәрбиелеудің құралына айналдырды. Оқулықтардың мазмұны, пионер

және комсомол ұйымдарының қызметі оқушылардың санасы мен мінез-құлқына сталинизмді, кеңеске жат нәрсенің бәрін жек көруді, партияның саясаты мен идеологиясына соқыр сеніммен берілуді сіңіруге бағытталды. 30-жылдардағы оқу жоспарларынан алашордалықтар мен «халық жауларының» (А. Байтұрсынов, С. Асфендияров, С. Сейфуллин, Х. Досмұхамедов және т.б.) кітаптары алынды.

Көрсетілген кезеңдегі білім берудің кейбір мәселелері Қазақстанның мәдени дамуы ауқымында Р.Б. Сүлейменовтің зерттеуінде (Сүлейменов, 1987) айтылды. Автор мәдени революцияның аясында орта және жоғары білім беру орындарына, мамандар даярлауға, жоғары оқу орындарын ұйымдастыруға ат салысқан тұлғаларға, сауатсыздықты жоюға, ғылыми мекемелердің қызметіне қысқаша тоқталып кеткен. А.Ш. Ахметованың монографиясында (Ахметова, 1982) 1920-жылдары жұмыс жасаған Қазақстанды зерттеу қоғамының қызметі, бағыты, секциялары, қызметкерлерінің құрамы, төрағасы А.П. Чулошниковтың белсенді еңбек еткен С. Асфендияровтың, А.Ю. Якубовскийдің, У.К. Жандосовтың, М.Д. Жолдыбаевтың, Т. Шонановтың және т.б. қосқан үлестері баяндалады.

Қазақстан өзінің тәуелсіздігін алып, тарих қайта зерделене бастаған тұста 1920-1930-жылдардағы білім берудің өткені жаңа қырынан зерттеу қолға алынды. Ғылыми еңбектер аталған кезеңге де, төңкеріске дейінгі уақыттағы білім беру тарихына арналды. Қазақстандық және ресейлік зерттеушілер бірқатар диссертациялар қорғады, монографиялар мен ғылыми мақалалар жариялады, конференцияларда баяндамалар жасады. Мәселен, В.С. Болодуриннің монографиясында (Болодурин, 2001) Орынбор губерниясындағы тұңғыш білім беру мекемелері, XIX ғасырдағы білім беру мекемелері жүйесінің дамуы, алғашқы орта оқу орындары, өлкедегі кеңес өкіметінің алғашқы онжылдықтарындағы білім беру жүйесі, 1918-1922 жылдардағы мектептер, 1923-1929 жылдардағы бастауыш білім беру жүйесінің қалпына келтірілуі, орта арнайы және жоғары білім беру, сауатсыздықты жою, жас педагогтерді дайындау тарихы архив құжаттарының, мерзімді басылым материалдары, талданды. 1918-1922 жылдардағы Орынбор мектептеріне арнайы тоқталған автор «Кеңес өкіметі толық орнағаннан кейін 1919 жылдың екінші жартысында білім беруді басқарудың жүйесі түбегейлі өзгерді. Жаңа губерниялық, уездік, болыстық халыққа білім беру бөлімдері құрылды» (Болодурин, 2001:100), – деп жазды. Дегенмен осы кезде губерния жағдайының тым ауыр және оқу орындарының материалдық жағдайы азамат соғысынан кейін апатты болды. Бірқатар оқу орындары: Орынбор кадет корпусы, рухани семинария, қыздар институты мен қыздар епархиалды училищесі жабылып қалды. Олардың және басқа да оқу орындарының ғимараттары әскери бөлімдерге, госпитальдарға, босқындарға берілді, мүліктері талан-таражға түсті. Неплюев кадет корпусы 1918 жылдың қаңтарында өртеніп, кітапханасы, физика кабинеті, зертханасы жанып кетті. 1919 жылы бұрынғы бастауыш мектептердің, жоғары бастауыш училищелердің, ерлерге және қыздар гимназиясының, реалды училищенің атауы ресми түрде өзгертілді. Барлығына нөмірленген бірінші немесе екінші басқыштағы кеңестік еңбек мектептерінің атаулары берілді. 1919-1920 оқу жылында барлық мектептерде ер балалар мен қыздарды біріктіріп оқыту енгізілді. 1919 жылдың жазында көптеген губерниялық мұғалімдердің білімін көтеру курстары ұйымдастырылды. Басты міндет «Біртұтас еңбек мектебі туралы» ережені оқып-үйрену болды (Болодурин, 2001:103). Ауыр экономикалық жағдайға қарамастан көптеген педагогикалық ұжымдардың кәсіби қызметі жалғасты. 1920-1921 жылдың бірінші жартысында губерниялық білім беру бөлімінің қызметі өрістеді. 1922 жылы білім беру көрсеткіші XX ғасырдағы ең төменгі деңгейде тұрды. 1921 жылғы аштық, айлап жалақының берілмеуі, азық-түлік нормасының және оқу құралдарының болмауы билікті губерниялық білім берудің мәдени-ағарту мекемелері мен олардың штатын қысқартуға мәжбүр етті. Мектептердегі оқушылардың саны 10 есе азайды. 1923-1924 оқу жылынан бастап жағдай қалыпқа келе бастады, ата-аналар қаржылай көмек көрсетті, мектептерде оқушылар саны көбейді (Болодурин, 2001:113). Губернияда 33 техникум мамандар дайындады (Болодурин, 2001:141). Дегенмен монографияның мазмұнынан Қазақ өлкелік революциялық комитетінің қызметі туралы бір ауыз сөз айтылмайды. Тек халық ағарту институтының Орынбордың Қазақ автономиялық советтік социалистік республикасының астанасы болуына байланысты республикалық мәртебенің берілгенді айтылады. ҚАССР-ның өкілетті органдарының, соның ішінде Халық ағарту комиссариатының қызметі назардан тыс қалған. Губерниялық білім беру бөлімі және оның атқарған жұмыстары баяндалады. Сауатсыздықты жою, жас мамандарды даярлау ісінде де губерниялық білім беру бөлімінің рөлі көрсетіледі. Мұның өзі монографияның заманауи ресейлік идеологияның ықпалында дайындалғандығынан хабар береді.

«Казахи Южного Урала: история и современность» атты облыстық ғылыми конференцияда Т.А. Камская XIX ғасырдағы Орынбор қазақтарының ағарту тарихына тоқталды (Камская, 1996). Басқа да зерттеушілер тәрізді 1844 жылы 14 маусымда Сенат қабылдаған Орынбор қазақтарын басқару туралы ережеге сәйкес қазақ балаларына арналған мектептерді ашуға байланысты алғашқы мектептердің жобасын талдады. Төңкеріске дейінгі Орынбор өлкесіндегі ағарту ісі XIX ғасырдың екінші жартысы мен XX ғасырдың бас кезіндегі Орынбор губерниясындағы мұсылман мектептерін зерттеуге арналған А.Н. Валишинаның диссертациясынан (Валишина, 2009) көрініс тапты. Зерттеу нәтижелерінде автор мынадай тұжырымдарға келді: «Мектептер мен медреселер XX ғасырдың басында халықтық, ұлттық оқу орындарына жақындады. Ислам мектептері XX ғасырдың бас кезінде өлкедегі оқу орындарының негізін құрады. Мектептердің 22%-ы 1905 жылы ашылды.

XXI ғасырдың бас кезінде ресей зерттеушілері Орынбор өлкесіндегі қазақ мектептерінің тарихын зерттеуді бастады. Жекелеген аудандардағы қазақ мектептерінің құрылуы, олардағы оқушылардың саны, ғимараты, оқу құралдары және т.б. мәселелер бірқатар авторлардың мақалаларынан көрініс тапты.

Мәселен, А.О. Дорошеваның мақаласында Чкалов облысындағы қазақ мектептері қарастырылды (Дорошева, 2006) Орынбор қазақтарының білім алуының және ағартуының дамуы Б.Б. Әлімбаеваның шағын еңбегінен (Алимбаева, 2006) орын алды. XVIII-XIX ғасырлардағы Орынбор өлкесіндегі оқу орындарының тарихын қарастыруы жоғарыда аталған зерттеушілердің еңбектерімен үндес.

Мұса Жалил атындағы Орынбор халықтарының тарихы қоғамдық институтының ұйымдастырумен «Евразийское ожерелье» атауымен шығарылған альманахтардың беттерінде бірқатар мақалалар жарық көрді. Солардың бірі – Л.М. Массерованың мақаласы (Массерова, 2009). Мақалада Орынбор округы Адам ауданындағы бастауыш қазақ мектебінің тарихы қысқаша баяндалады. 1930-жылдардың соңында бастауыш мектептер жетіжылдық мектептер ретінде қайта құрылды. Адам ауданында осындай мектептер Адамда, Қарабұтақта, Еңбекшіде, Теренсайда, Құмақ кенішінде, Шелекте болды (Массерова, 2009:192). Қазақ мектептерінің тарихы К.А. Моргуновтың мақаласында (Моргунов, 2011) кеңірек қарастырылды. Еңбекте 1918-1991 жылдардағы қазақ білім беру мекемелерінің даму жүйесі арнайы қарастырылды. Кеңес тарихының алғашқы кезеңінде білім беру саясатында «ана тілінде білім беретін мектептер» қағидасының орын алғандығын қадап көрсеткен автор Орынбор губерниясында 1920-жылдары ашылған қазақ мектептері туралы жазды. 1920 жылдардың соңында қазақ тілінде оқытатын мектептер желісінің тұрақты өсімі байқалды. 1927-1928 оқу жылында Орынбор округінде 24 қазақ мектебі болып, оларда 732 оқушы білім алды. Келесі оқу жылында мектептер саны 25-ке артып, оқушылар саны 820 адамды құрады. Оқушылар санының аздығы елді мекендер арасының алшақтығымен, олардың мектептен алыстығынан келе алмауымен түсіндірілді (Моргунов, 201:71).

Мәселенің зерттелу деңгейіне қатысты қазақтандық ғылымда арнайы зерттеулер дайындалмаған. Педагогика саласының білікті маманы Қ. Құнантаеваның «Қазақстанда білім беру ісінің дамуы. 1917-1990 жж.» (Құнантаева, 1998) атты зерттеуінде мәселе тарихи тұрғыда үстірт қарастырылған. В.С. Болодурин білім беруде басты «Біртұтас еңбек мектебі туралы» ережені зерделеу десе, Қ. Құнантаева «Еңбек мектебінің мақсаты – балаларға тәжірибе жүзінде еңбектің барлық маңызды түрлерінің әдістерімен, бір бөлігі оқу шеберханасында немесе мектеп фермасында, бір бөлігі фабрикаларда, заводтарда танысатын политехникалық білім беру болды» (Құнантаева, 1998:12), – деп жазды. Автордың зерттеуінше барлық ұлттарға біртұтас еңбек мектептерін ашу жөнінде күшпен берілді. Мысалы, қазақ мектептерінде ана тілінен басқа орыс тілін, сондай-ақ арифметика, география, тарих, жаратылыстану, сурет, ән-күй сабақтарын оқи бастады. 1918-1920-жылдары жергілікті халықтың білім алуға деген ынтасы артты. 1918 жылдың 23 қаңтарындағы «Шіркеуді мемлекеттен және мектептерді шіркеуден бөлу туралы» декрет мектептердің еркін дамуының бастауы болды (Құнантаева, 1998:13). 1920 жылы 26 желтоқсанда Қырғыз (Қазақ) әскери-революциялық комитеті халыққа білім беру бөлімінің негізінде Қазақ ССР-нің ағарту халық комиссариаты құрылды. В.С. Болодуриннің монографиясында көрсетілгендей, РСФСР-да тәрізді Қазақстанда да аштықтың зардабы білім беру ісіне айтарлықтай ықпал етті. Қ. Құнантаеваның зерттеуінше 1922 жылы 1 қаңтарда І-сатылы 987 мектептің 180-і жұмыс істеді, қалғандары құрал-жабдықтардың жоқтығынан жабылды. Сауатсыздар өте көп болды. еңбек процесі жүргізілмеді. Қостанай губерниясы өз есебінде осы кезеңде халыққа білім беру жағдайының қайғылы халін суреттейді. Үлкен күш-жігер жұмсаудың нәтижесінде оқу жылының аяғына дейін І сатылы 40 шақты мектеп және ІІ сатылы 1 мектеп әрең жетті. Осыған ұқсас деректер барлық жерге тән болды (Құнантаева, 1998:166). Бұдан әрі автор Ә.І. Сембаев тәрізді жаңа білім беру жүйесі қалыптасуының бірінші кезеңінде сан алуан мектеп түрлерінің болғандығын көрсетті. Педагог А. Құнантаева А. Сейітов көрсеткен мұғалімдер дайындайтын қысқа мерзімді курстардың көптеп ашылғандығы туралы жазды. Ауыл мектептері мен олардың дамуы түйткілін ашып берді. Ағарту ісін дамытудағы көптеген проблемалардың арасында әйелдерге білім беру мәселесін қозғады. Көптеген ата-аналардың біріктіріп оқытуға қарсы болып, жеке қыздар мектебін ашуды талап етті. Сондықтан Өлкеком, Халық ағарту комиссариаты уақытша ауылдар мен қышлақтарда қыздар үшін жеке мектептер ашуды қажет деп бағалады. Қазақстанның бірқатар қалаларында Оралда, Шымкентте, Қарқаралыда, Павлодарда және басқа жерлерде қазақтың жасөспірім қыздары үшін әрбір мектепте 30 оқушыны оқытатын мектептер ашылды (Құнантаева, 1998:19). Педагог маман 1924-1925 жылдары мектепті қаржыландырудың жақсарғанына, мектептер санының артуына, біртұтас еңбек мектебі жарғысының қабылдануына, 1930 жылы 27 тамызда қабылданған жалпыға бірдей міндетті оқу туралы декретке, жылжымалы мектептерге, бастауыш білім беруді жүзеге асыруға арнайы тоқталды. Мұғалімдерді даярлауда педагогикалық институттардың жанынан екі жылдық мұғалімдер институттары құрылды. Автор осы институттардың жұмысын сипаттады. Еңбекте өлкедегі барлық ағарту институттарының жұмыс жасағаны турасында бірер сөйлем ғана жазылған. Автор «1921 жылдың 1 шілдесінде Қазақстанда халыққа төрт білім беру институты жұмыс істей бастады. Орынборда жалпы саны 130 адамдық орысша, татарша – 223 адамдық, қазақша – 140 адамдық, семейде аралас – 90 адамдық. Олар бар болғаны 593 адамды қамтыды. Орыс тілін меңгеруге ерекше назар аударылғандығын баса көрсетті. Оқу құралының ерекшелігі СССР Халық комиссарлары кеңесі қабылдаған қаулыларды, кеңестердің бүкілқазақстандық съездерінде Ағарту халық комиссариаты кеңесінде қаралған мәселелерді, ҚАССР-ның декретін баяндауға мән берілген.

Бес томдық Қазақстан тарихының 4-ші томында (Қазақстан тарихы, 2010) 1920-1930-жылдары кеңестік білім беру жүйесінің қалыптасуы үстірт қарастырылды. 1921-1922 жылдардағы аштықтың білім беру саласына тигізген зардаптары, қыз балаларды оқыту, қысқа мерзімді мұғалімдер даярлайтын

курстардың тиімсіздігі және т.б. мәселелер назардан тыс қалды. Дегенмен алдыңғы басылымдармен салыстырғанда кеңестік білім беру жүйесінің қалыптасуы шынайы тарихи тұрғыда зерттеліп, бірқатар кемшіліктері ашылды.

Қорытынды. Қазақстандағы 1920-жылдардағы оқу-ағарту тарихының зерттелу деңгейі анықтау, тарихнамасын талдау тақырыптың үстірт зерттелгендігін көрсетті. Зерттеулерде білім беру ошақтарының құрылуы, оның мемлекет тарапынан қаржыландырылуы, оқушылардың саны, оқытылған пәндері көрсетілген. Білім берудегі түйткілдер, оларды шешу жолдары туралы айтыла бермеген. Оқушылардың әлеуметтік жағдайы, ұлттық құрамы турасында да фактілер келтірілмейді. Қыз балаларды оқыту мәселесін зерттеу назардан тыс қалған. Ресей зерттеушілері Қазақ өлкелік революциялық комитетінің ағарту саласындағы, астанасы Орынбор қаласы болған Қазақ АССР-ы Ағарту халық комиссариатының қызметі туралы да қызметі туралы жұмған ауыздарын ашпайды.

Әдебиеттер тізімі

Алекторов А.Е. Очерк народного образования в Тургайской области. Летопись 1744-1898. Вып.2. Оренбург, 1900.

Алекторов А. Очерки Внутренней киргизской орды // Известия Оренбургского отдела императорского русского географического общества. Вып.3. 1894.

Алекторов А. Из истории развития образования среди киргизов Акмолинской и Семипалатинской областей // Журнал Министерство народного просвещения. 1905. №12.

Алимбаева Б.Б. Из истории образования и просвещения Оренбургских казахов // Вместе на одной земле. Этническая история и культура казахов Оренбуржья. Оренбург, Издательский центр ОГАУ, 2006. С. 149-155.

Ахметова А.Ш. Историческое краеведение в Казахстане. А-Ата, Казахстан, 1982. 168 с.

Белавин К. К истории просвещения в Оренбургском крае. Женские гимназии и прогимназии в 1875-1899 г. г. Оренбург, 1903.

Болодурин В.С. Образование и педагогическая мысль в Оренбуржье. Страницы истории (1735-1940 годы). Оренбургское книжное издательство, 2001. 320 с.

Васильев А.В. Исторический очерк русского образования в Тургайской области и современное его состояние. Оренбург, Типо-литография И.Н. Жаринова, 1896.

Васильев А.В. Оренбургский Неплюевский кадетский корпус как первое учебное заведение в истории русского образования киргизов. Оренбург, Типо-литография И.Н. Жаринова, 1896.

Валишина А.Н. Мусульманские школы Оренбургской губернии во второй половине XIX- нач. XX в. Уфа, 2009. 28 с.

Доклады Оренбургской губернской земской управы 4-ой очередной сессии Оренбургскому губернскому земскому собранию (Подотдел образования инородцев. Отдел народного образования) №61-73. Оренбург, 1915.

Дорошева А.О. Казахские школы Чкаловской области в 1930-е годы и в условиях Великой Отечественной войны // Вместе на одной земле. Этническая история и культура казахов Оренбуржья. Оренбург, Издательский центр ОГАУ, 2006. С. 73-75.

Из школьной хроники округа // Вестник Оренбургского учебного корпуса. 1915. №6-7.

Камская Т.А. Из истории просвещения казахов Оренбургской губернии в XIX в. // Казахи Южного Урала: история и современность. Сборник материалов областной научной конференции посвященной 150-летию со дня рождения Абая Кунанбаева. Оренбург, изд-во «Димур», 1996. С. 31- 36.

К истории развития школьного дела в киргизской Букеевской орде // Оренбургский листок. 1890. №49, 50.

Кеңестік білім беру жүйесінің қалыптасуы // Қазақстан тарихы. Көне заманнан бүгінге дейін. Бес томдық. 4-т. Алматы: «Атамұра», 2010. 386-390 бб.

Құнантаева К. Қазақстанда халыққа білім беру ісінің дамуы (1917-1990 жж). Оқу құралы. Алматы, Ы. Алтынсарин атындағы қазақтың білім академиясының республикалық баспа кабинеті, 1998. 138б.

Мадин И.Б. Заочное педагогическое образование в Казахстане. А-Ата, 1958. 66 с.

Мадин И.Б. Высшее заочное педагогическое образование в Казахстане. Автореферат кандидатской диссертации. А-Ата, 1961. 23 с.

Малдыбаев Б. Қазақстандағы жоғары, орта дәрежелі мектептер. Қызылорда: Қазмембас, 1926. 40б.

Массерова Л.Н. История казахских школ Адамовского района (Поисково-исследовательская работа библиотек) // Евразийское ожерелье. Альманах общественного института истории народов Оренбуржья имени Мусы Джалиля. Вып. 9. Оренбург, изд-во ОГПУ, 2009. С. 190-197.

Моргунов К.А. Развитие системы казахских образовательных учреждений в Оренбуржье (1918-1991 г.г.) // Евразийское ожерелье. Альманах общественного института истории народов Оренбуржья имени Мусы Джалиля. Вып. 11. Оренбург, изд-во ОГПУ, 2011. С. 69-73.

Мусин С. Автореферат кандидатской диссертации. А-Ата, 1960. 20 с.

Орская киргизская учительская школа // Тургайская газета. 1896.

Ривлин Е, Туралиев У. Народное образование в Кзыл-Ординской области за годы советской власти. Кзыл-Орда, 1957.

Сейітов А. Ағарту жолында не шара қолдануымыз керек (Жазды күнгі оқытушылар курсы ашылар алдында) // Клара Асылбекқызы Сейітованың жеке архиві.

Сембаев Ә.І. Қазақ совет мектебінің тарихы. Оқу құралы. Алматы, Мектеп, 1967. 305б.
 Сулейменов Р.Б. Великий Октябрь и культурные преобразования в Казахстане. А-Ата, Наука, 1987. 88с.
 Тажибаев Т. Казахская школа при Оренбургской пограничной комиссии (1850-1869 гг.). А-Ата, Казгос. Уч.пед.изд-во, 1961. 39 с.

References

- Alektorov A.E. Oчерk narodnogo obrazovaniya v Turgaiskoi oblasti. Letopis 1744-1898. Vyp. 2. (Essay on public education in the Turgai region. Chronicle 1744-1898). Orenburg, 1900. [in Russian].
- Alektorov A. Iz istorii razvitiya obrazovaniya sredi kirgizov Akmolinskoi i Semipalatinskoi oblasti (Essays on the Inner Kyrgyz Horde) // News of the Orenburg Department of the Imperial Russian Geographical Society // Zhurnal Ministerstvo narodnogo prosveshcheniya. 1905. №12. [in Russian].
- Alektorov A. Oчерki Vnutrennei kirgizskoi ordy // Izvestiya Orenburgskogo otdela imperatorskogo russkogo geograficheskogo obshchestva (From the history of the development of education among the Kirghiz of Akmola and Semipalatinsk regions). Vyp. 3. 1894. [in Russian].
- Alimbaeva B.B. Iz istorii obrazovaniya i prosveshcheniya Orenburgskikh kazahov. (From the history of education and enlightenment of the Orenburg Kazakhs) // Vmeste na odnoj zemle. Etnicheskaya istoriya i kultura kazahov Orenburzh'ya. Orenburg, Izdatel'skij centr OGAU, 2006. С. 149-155.[in Russian].
- Ahmetova A.SH. Istoricheskoe kraevedenie v Kazahstane (Historical study of local lore in Kazakhstan). А-Ата, Kazahstan, 1982. 168 s. [in Russian].
- Belavin K. K istorii prosveshcheniya v Orenburgskom krae. Zhenskie gimnazii i progimnazii v 1875-1899 gg. (On the history of education in the Orenburg region. Women's gymnasiums and progymnasiums in 1875-1899). Orenburg, 1903. [in Russian].
- Bolodurin V.S. Obrazovanie i pedagogicheskaya mysl v Orenburzhe. Stranicy istorii (1735-1940 gody). (Education and pedagogical thought in the Orenburg region. Pages of history (1735-1940). Orenburgskoe knizhnoe izdate'stvo, 2001. 320 s. [in Russian].
- Vasiliev A.V. Istoricheskii oчерk russkogo obrazovaniya v Turgaiskoi oblasti i sovremennoe ego sostoyanie. (Historical sketch of Russian education in the Turgai region and its current state). Orenburg, Tipo-litografiya I.N. Zharinova, 1896. [in Russian].
- Vasiliev A.V. Orenburgskii Neplyuevskii kadetskii korpus kak pervoe uchebnoe zavedenie v istorii russkogo obrazovaniya kirgizov. (Orenburg Neplyuevsky cadet corps as the first educational institution in the history of Russian education of the Kyrgyz). Orenburg, Tipo-litografiya I.N. Zharinova, 1896. [in Russian].
- Valishina A.N. Musulmanskii shkoly Orenburgskoy gubernii vo vtoroj polovine XIX- nach. XX v. (Muslim schools of the Orenburg province in the second half of the XIX-early. XX century). Ufa, 2009. 28 s. [in Russian].
- Doklady Orenburgskoi gubernskoi zemskoi upravly 4-oi ocheredno isessii Orenburgskomu gubernskomu zemskomu sobraniyu (Podotdel obrazovaniya inorodtsev. Otdel narodnogo obrazovaniya) (Reports of the Orenburg provincial zemstvo council of the 4th regular session to the Orenburg provincial zemstvo assembly (Subdivision of education of foreigners. Department of public education). №61-73. Orenburg, 1915. [in Russian].
- Dorosheva A.O. Kazahskie shkoly Chkalovskoy oblasti v 1930-e godyi v usloviyah Velikoj Otechestvennoj vojny (Kazakh schools in the Chkalovsk region in the 1930s and during the Great Patriotic War) // Vmeste na odnoj zemle. Itnicheskaya istoriya i kultura kazahov Orenburzhya. Orenburg, Izdatelskij centr OGAU, 2006. С. 73-75. [in Russian].
- Iz shkolnoj hroniki okruga. (From the school chronicle of the district) // Vestnik Orenburgskogo uchebnogo korpusa. 1915. №6-7. // Bulletin of the Orenburg educational building. 1915. No. 6-7.
- Kamskaya T.A. Iz istorii prosvesheniya kazahov Orenburgskoy gubernii v HIIH v. (From the history of enlightenment of the Kazakhs of the Orenburg province in the nineteenth century // Kazahi Uyzhnogo Urala: istoriyaisovremennost). Sbornik materialov oblastno jnauchnoj konferencii posvyashennoj 150-letiyu so dnyarozhdeniya Abaya Kunanbaeva. Orenburg, izd-vo «Dimur», 1996. S. 31- 36. [in Russian].
- Kenestik bilimberiy juesinin qalyptasyy. (Formation of the Soviet education system) // Qazaqstan tarihy. Kone zamannan byginge deiin. Bes tomdyq. 4-t. Almaty: «Atamura», 2010. 386-390 bb.[inKazakh].
- Qunantaeva K. Qazaqstanda halyqqa bilimberiy isinin damyy (1917-1990 jj). (Development of public education in Kazakhstan (1917-1990). Oqy quraly. Almaty, Y. Altynsarin atyndagy qazaqtyn bilim akademiyasynyn respublikalyq baspa kabineti, 1998. 138 b.[in Kazakh].
- Madin I.B. Zaochnoe pedagogicheskoe obrazovanie v Kazahstane. (Correspondence pedagogical education in Kazakhstan). А-Ата, 1958. 66 s. [in Russian].
- Madin I.B. Vysshee zaochnoe pedagogicheskoe obrazovanie v Kazahstane. (Higher correspondence pedagogical education in Kazakhstan). Avtoreferat kandidatskoj dissertacii. А-Ата, 1961. 23 s. [in Russian].
- Maldybaev B. Qazaqstandagy jogary, orta darejeli mektepter. Qyzylorda: Qazmembas, 1926. 40 b.[in Kazakh].
- Masserova L.N. Istoriya kazahskih shkol Adamovskogo rajona (Poiskovo-issledovatel'skaya rabota bibliotek). (History of Kazakh schools in the Adamovsky region (Search and research work of libraries) // Evrazijskoe ozherele. Almanah obchestvennogo instituta istorii narodov Orenburzhya imeni Musy Dzhallilya. Vyp. 9. Orenburg, izd-vo OGPU, 2009. S. 190-197. [in Russian].
- Morgunov K.A. Razvitie sistemy kazahskih obrazovatelnyh uchrezhdenij v Orenburzhe (1918-1991 g.g.). (Development of the system of Kazakh educational institutions in the Orenburg region (1918-1991) // Evrazijskoe ozheree. Almanah obchestvennogo instituta istorii narodov Orenburzhya imeni Musy Dzhallilya. Vyp. 11. Orenburg, izd-vo OGPU, 2011. S. 69-73. [in Russian].

Musin S. Iz istorii uchebno-vospitatel'noy raboty kazahskoy sovet'skoy shkoly Kazahskoy ASSR (1920-1936 gg). (From the history of educational work of the Kazakh Soviet school of the Kazakh ASSR (1920-1936). Avtoreferat kandidatskoy dissertatsii. A-Ata, 1960. 20 s. [in Russian].

Orskaya kirgizskaya uchitelskaya shkola. (Orsk Kyrgyz teacher's school) // Turgaiskaya gazeta. 1896. 384. [in Russian].

Rivlin, Turaliev U. Narodnoe obrazovanie v Kzyl-Ordinskoj oblasti za gody sovet'skoj vlasti. (Public education in the Kyzyl-Orda region during the years of Soviet power). Kzyl-Orda, 1957 [in Russian].

Seitov A. Agarty jolynda ne sara qoldanyymyz kerek (Jazdy kyngi oqytysylar kursy ashylar aldynda). (What activities should be carried out in the field of education (Before the opening of the summer teacher courses) // Klara Asylbekqyzy Seitovany jeke arhivi [in Kazakh].

Sembaev A.I. Qazaq sovet mektebinin tarihy. (History of the Kazakh Soviet school). Oqy quraly. Almaty, Mektep, 1967. 305 b. [in Kazakh].

Sulejmenov R.B. Velikii Oktyabr I kulturnye preobrazovaniya v Kazahstane. (Great October and cultural transformations in Kazakhstan). A-Ata, Nauka, 1987. 88 s. [in Russian].

Tazhibaev T. Kazahskaya shkola pri Orenburgskoj pograničnoj komissii (1850-1869 gg.). (Kazakh school at the Orenburg border commission (1850-1869)). A-Ata, Kazgos. Uch.ped.izd-vo, 1961. 39 s. [in Russian].

**Мақала ҚР БҒМ Ғылым комитетінің гранттық қаржыландыруымен ИРН АР08856779 «XX ғ. 20-30-ж.ж. дәстүрлі қазақ қоғамын жаңғырту саясатындағы зайырлы білім мен ағарту жүйесі» атты жоба аясында дайындалды.*

МРНТИ 03.20

DOI 10.51943/1814-6961_2021_3_15

СОВЕТСКАЯ НАЦИОНАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА В КАЗАХСКОЙ ССР В 1946-1991 ГГ.: ИСТОРИОГРАФИЯ ПРОБЛЕМЫ

Сактаганова Зауреш Галимжановна¹ИД, Коровушкин Дмитрий Георгиевич²,
Байгожина Гульнар Муратовна^{1*}ИД

¹Қарағандық Университет им. Е.А. Букетова, Республика Қазақстан, г. Қарағанды

²Сібірлік Университет потребительской Кооперации, Российская Федерация, г. Новосибирск

*Автор-корреспондент

E-mail: zauresh63@mail.ru (Сактаганова); peka1963@mail.ru (Коровушкин); gulnara_2007@inbox.ru (Байгожина)

Аннотация. Процесс теоретического изучения национальной политики в Казахстане, как и в целом в СССР, прошел трудный путь от различных запретов до работ с новыми, принципиально отличающимися концептуальными подходами и методологией. Авторы в статье анализируют концептуальные подходы представителей зарубежной историографии, разделив ее на две группы: англо-американская и российская, историография советского периода, а также труды современных казахстанских исследователей к реализации национальной политики в Казахстане.

Значительное количество работ в исследуемый период позволяет проследить как менялись подходы, методика и выводы по обозначенным проблемам. Изучение обширной литературы по национальной проблематике позволяет определить уровень вливания идеологии на историческую науку, рассмотреть отличия исследований советского периода от зарубежных и современных.

Ключевые слова: историография, национальная политика, межэтнические отношения, идеология.

ҒТАМР 03.20.

1946-1991 ЖЫЛДАРЫ ҚАЗАҚ КСР-ІНДЕГІ КЕҢЕСТІК ҰЛТТЫҚ САЯСАТ: МӘСЕЛЕНІҢ ТАРИХНАМАСЫ

Сактаганова Зауреш Галимжановна¹ИД, Коровушкин Дмитрий Георгиевич²,
Байгожина Гүлнар Муратовна^{1*}ИД

¹Е. А. Бөкетов Қарағанды университеті, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.

²Сібір тұтынушылар кооперациясы университеті, Ресей Федерациясы, Новосибирск қ.

*Автор-корреспондент

E-mail: zauresh63@mail.ru (Сактаганова); peka1963@mail.ru (Коровушкин); gulnara_2007@inbox.ru (Байгожина)

**МАЗМҰНЫ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENTS**

**ДЕРЕКТАНУ ЖӘНЕ ТАРИХНАМА
ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ И ИСТОРИОГРАФИЯ
SOURCE STUDING AND HISTORIOGRAPHY**

Мұхатова О.Х. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ 1920-1930-ЖЫЛДАРДАҒЫ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІ ТАРИХЫНЫҢ ТАРИХНАМАСЫ.....	5
Сактаганова З.Г., Коровушкин Д.Г., Байгожина Г.М. СОВЕТСКАЯ НАЦИОНАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА В КАЗАХСКОЙ ССР В 1946-1991 ГГ.: ИСТОРИОГРАФИЯ ПРОБЛЕМЫ.....	15
Нурғалиева А.М. МЕСТА ПАМЯТИ БЛИЖНЕГО ЗАРУБЕЖЬЯ, СВЯЗАННЫЕ С КУРМАНГАЗЫ САҒЫРБАЙУЛЫ.....	24
Шашаев Ә.Қ., Мақсұтова А.Ә., Тлеубаев Ш.Б., Мамраимов С.Д. М.Х. ДУЛАТИДИҢ «ТАРИХ-И-РАШИДИ» ШЫҒАРМАСЫ – МОҒОЛСТАН ТАРИХЫНЫҢ ДЕРЕК КӨЗІ (XIV Ғ. ЕКІНШІ ЖАРТЫСЫ – XVI Ғ. БІРІНШІ ЖАРТЫСЫ).....	32

**ОРТА ҒАСЫРЛАР ТАРИХЫ
СРЕДНЕВЕКОВАЯ ИСТОРИЯ
MEDIEVAL HISTORY**

Каримов Н.И. ИЗ ИСТОРИИ ИСЛАМИЗАЦИИ ТЮРКОВ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ.....	41
--	----

**ЖАҢА ЗАМАН ТАРИХЫ
НОВАЯ ИСТОРИЯ
NEW HISTORY**

Қабылдинов З.Е., Тілеубаев Ш.Б., Тылахметова А.С., Әбсадық А.А. XVIII ҒАСЫРДЫҢ ЕКІНШІ ЖАРТЫСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ СУЛТАНДАРЫНЫҢ ҚОҒАМДАҒЫ ҚЫЗМЕТІ (РЕСЕЙЛІК ЖАҢА МҰРАҒАТ ДЕРЕКТЕРІ НЕГІЗІНДЕ).....	50
Султанғалиева Г.С. ОБРАЗ ДИНАСТИИ БЕКМУХАМЕДОВЫХ В ПРОЦЕССЕ СОЦИАЛЬНЫХ ИЗМЕНЕНИЙ КАЗАХСКОЙ СТЕПИ (XIX – НАЧАЛО XX ВВ.).....	59
Kuanbay O.B. THE COLONIAL POLICY OF THE RUSSIAN EMPIRE IN RELATION TO THE KAZAKHS OF THE WEST SIBERIAN GOVERNORSHIP IN ARCHIVAL DOCUMENTS (II HALF OF XIX C.).....	67
Далаева Т.Т. СОЦИАЛЬНЫЕ И КАРЬЕРНЫЕ СТРАТЕГИИ СЕМЬИ ДЖАИКПАЕВЫХ НА СЛУЖБЕ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ В XIX – НАЧ. XX ВВ.....	74

**КЕҢЕС ДӘУІРІ ТАРИХЫ
ИСТОРИЯ СОВЕТСКОГО ПЕРИОДА
SOVIET PERIOD HISTORY**

Муканова Г.К., Байжуманова З.Б. АХМЕТ БАЙТУРСЫНОВ И СМАГУЛ САДВОКАСОВ: КОНСЕНСУС В ПОИСКАХ НАЦИОНАЛЬНО-ГОСУДАРСТВЕННОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ.....	84
---	----

Абдулина А.Т. ВОСПОМИНАНИЯ ОЧЕВИДЦЕВ О ГОЛОДЕ 1930-х гг. В КАЗАХСТАНЕ: ВОПРОСЫ ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЯ И ОТРАЖЕНИЕ ПОВСЕДНЕВНОСТИ.....	92
Стамшалов Е.И. ЖЕТИСУДАҒЫ АСТЫҚ ДАЙЫНДАУ НАУҚАНЫ ЖӘНЕ ҰЛТАРАЛЫҚ ҚАҚТЫҒЫСТАР КӨРІНІСТЕРІ (1928-1932 ЖЖ).....	100
Қозыбаева М.М., Бекенова А.А. ҚАЗАҚ БОСҚЫНДАРЫ ХХ Ғ. 30-ШЫ ЖЖ. БАСЫНДА БАТЫС СІБІРДЕ: БЕЙІМДЕЛУ ЖӘНЕ ОРНАЛАСУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	110
Нурмухамбетов А.А. ҚАЗАҚСТАННЫҢ БІЛІМ БЕРУ ҚЫЗМЕТІ САЛАСЫН ДАМУЫНДА ХХ ҒАСЫРДЫҢ 20-30 ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ НЕГІЗГІ ҮРДІСТЕРІ.....	118
Құдайбергенова А.И., Байдалы Р.Ж. МАҢҒЫСТАУ Өңіріндегі аштық пен босқыншылық (1920 ж. соңы - 1930 ж. басы).....	126
Сақтаганова З.Г. ПОЛИТИЧЕСКИЕ РЕПРЕССИИ В КАЗАХСТАНЕ В 1920-1980-Е ГГ. : ЭТАПЫ, ПОСЛЕДСТВИЯ И ПРОБЛЕМЫ РЕАБИЛИТАЦИИ.....	136
Камалов А.К. МИГРАЦИЯ 1950-1970-ГГ. ИЗ КИТАЯ В КАЗАХСТАН: ФАКТОРЫ И ОСНОВНЫЕ ЭТАПЫ.....	144
Аяган Б.Г. ВЫБОРЫ В УСЛОВИЯХ ПЕРЕСТРОЙКИ М.С. ГОРБАЧЕВА. ИЗБРАНИЕ ПЕРВЫМ СЕКРЕТАРЕМ ЦК КОМПАРТИИ КАЗАХСТАНА Н.А. НАЗАРБАЕВА.....	153

**ЭТНОЛОГИЯ ЖӘНЕ АРХЕОЛОГИЯ
ЭТНОЛОГИЯ И АРХЕОЛОГИЯ
ETHNOLOGY AND ARCHEOLOGY**

Кішкенбаева Ж.Қ., Маслов Х.Б., Қозыбаева М.М. ТАРИХИ РЕТРОСПЕКТИВАДАҒЫ ЕУРАЗИЯНЫҢ КӨШПЕЛІ ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ БІРЕГЕЙЛІГІ МЕН ЭТНИКАЛЫҚ СТЕРЕОТИПТЕРІ (ТУВАЛЫҚТАР МЕН ҚАЗАҚТАРДЫҢ МЫСАЛЫНДА).....	163
--	-----

**ДҮНИЕЖҮЗІ ТАРИХЫ
ВСЕМИРНАЯ ИСТОРИЯ
HISTORY OF THE WORLD**

Ем Н.Б. ОПЫТ БРАЧНОЙ МИГРАЦИИ В ЮЖНУЮ КОРЕЮ В НАЧАЛЕ ХХІ ВЕКА (ТЕОРИЯ ОБМЕНА РУССКОЯЗЫЧНЫХ ЖЕНЩИН СНГ).....	172
Көкебаева Г.К. «ТҮРКІСТАН ҰЛТТЫҚ БІРЛЕСТІГІНІҢ» ЕУРОПА ЕЛДЕРІНДЕГІ ҚЫЗМЕТІ.....	182

**ҒЫЛЫМИ ӨМІР
НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ
SCIENTIFIC LIFE**

Кумеков Б.Е. Каримова Р-Б.У. МЕЖДУ ТЮРКОЛОГИЕЙ И КИТАЕВЕДЕНИЕМ: ТВОРЧЕСКАЯ БИОГРАФИЯ ДОКТОРА ИСТОРИЧЕСКИХ НАУК А.К. КАМАЛОВА (К 60-ЛЕТИЮ УЧЕНОГО).....	189
--	-----

Басуға 23.09. 2021 қол қойылды

Шартты баспа табағы –12,5

Офсеттік басылым

Таралымы 150 дана.

Ш.Ш. Уәлиханов атындағы
Тарих және этнология институты, «Отан тарихы»
журналының редакциясында басылды